

Budapesti felhívás

Az *Open Society Institute Information Program* (Nyílt Társadalom Intézet Információs Program) 2002. február 14-én új kezdeményezést indított útjára, amelynek célja a szakcikkekhez való ingyenes hozzáférés biztosítása az interneten. Soros György erre a hároméves programra hárommillió dollárt adományozott. A programot meghirdető, úgynevezett *budapesti felhívás* (*Budapest Open Access Initiative*) angol szövege a www.soros.org/openaccess/ címen található. Itt olvasható a felhíváshoz csatlakozott több száz jeles kutató, szerző, továbbá több tucat intézmény és szervezet (egyetemek, digitális archívumok stb.) folyamatosan gyarapodó névsora is.

Az alábbiakban a felhívás szövegének magyar fordítását közöljük.

Budapesti felhívás a szabad hozzáférés érdekében

Egy régi hagyomány és egy új technológia találkozásából egyedülálló eredmény született a köz javára. A régi hagyomány lényege tudósok hajlandósága arra, hogy kutatási eredményeiket szakfolyóiratokban térítésmentesen közreadják, hogy az érdeklődőket és tudóstársait tájékoztassák; az új technológia pedig maga az internet. Ezek együtt teszik lehetővé a lektorált folyóirat-irodalom elektronikus terjesztését, és a tudósok, oktatók, diákok és más érdeklődők számára a teljesen szabad, korlátok nélküli hozzáférést az egész világon. A hozzáférés akadályainak eltűnésével felgyorsul a kutatás üteme, gazdagodik az oktatás, a gazdagok megoszthatják tudásukat a szegényekkel és viszont, a folyóiratcikk-irodalom a lehető legjobban hasznosul, és mindez megeremti annak az alapját, hogy az emberiséget intellektuális dialógus és a tudás keresése kapcsolja össze.

Mind ez idáig az ilyen ingyenes és korlátlan online elérhetőség, amelyet nevezünk *szabad hozzáférésnek*, különféle okok miatt csak a folyóirat-irodalom kis részére korlátozódott. De még ilyen körülmények között

is több olyan kezdeményezés született, amelyek azt igazolták, hogy a szabad hozzáférés gazdaságosan megvalósítható, és rendkívüli módon segít az olvasóknak abban, hogy megtalálják és használják a számukra szükséges szakirodalmat, és abban is, hogy a szerzők és műveik nyilvánosságot kapjanak, eljussanak az olvasóközönséghez, és kifejthessék hatásukat. Hogy ezekből az előnyökből mindenki részesülhessen, arra hívjuk fel az érdekelt intézményeket és egyéneket, hogy segítsenek megnyitni a hozzáférést ennek az irodalomnak a további részéhez, és felszámolni az utunkban álló, különösen a folyóiratárakból fakadó akadályokat. Minél többen csatlakoznak ügyünkhöz, annál előbb élvezhetjük majd mindannyian a szabad hozzáférés előnyeit.

Legyen szabadon hozzáférhető a számítógépes hálózaton a szakirodalomnak az a része, amelyet a tudósok átadnak a világnak anélkül, hogy ezért díjazásra tartanának igényt. Ebbe a körbe elsősorban a lektorált folyóiratcikkek tartoznak, de köztük vannak olyan lektorálatlan preprintjeik is, amelyeket azért tesznek közzé, hogy kollégáik észrevételeit összegyűjtsék, vagy felkeltseik figyelmüket fontos kutatási eredményeikre. Többféleképpen, szélesebb körben és könnyebben is hozzá lehet férni ezekhez az írásokhoz. „Szabad hozzáférésen” azt értjük, hogy mindenki számára ingyenesen olvashatók, letölthetők, lemásolhatók, kinyomtathatók, terjeszthetők ezek a cikkek, bennük keresés végezhető, a cikkek teljes szövegéhez csatolások fűzhetők, keresőmotorral indexelhetők, adat formájában valamely szoftverrel kezelhetők, vagy egyéb törvényes célra felhasználhatók pénzügyi, jogi vagy műszaki korlátozás nélkül, kivéve azokat a korlátozásokat, amelyek egyébként az internethez való hozzáférés velejárói. A reprodukálás és terjesztés egyedüli korlátja az legyen, és a szerzői jogvédelem szerepe ezen a területen abban nyilvánuljon meg, hogy a szerzők ellenőrizhessék műveik integritását, továbbá jogosultak legyenek arra, hogy megfelelően elismerjék munkájukat, és hivatkozzanak rájuk.

A lektorált folyóirat-irodalmat az olvasók számára ugyan ingyenesen kellene online elérhetővé tenni, de ennek előállítása természetesen költségekkel jár. A

kísérletek azt mutatják ugyanakkor, hogy az irodalom szabad hozzáférhetővé tétele jóval kisebb költségekkel jár, mint a hagyományos terjesztés. Most egyszerre nyílik lehetőség a takarékosagra és a terjesztés hatókörének kibővítésére, ami erőteljes ösztönzést ad a szakmai egyesületek, egyetemek, könyvtárak, alapítványok és más szervezetek számára, hogy a szabad hozzáférés révén kiteljesítsék küldetésüket. A szabad hozzáférés megvalósításához új megtérülési modelleket és finanszírozási mechanizmusokat kell kialakítani, de a terjesztés teljes költségének jelentős csökkenése miatt bizakodhatunk, hogy reális, nem pedig csak kívánatos vagy utópisztikus célt tűztünk ki.

A tudományos folyóirat-irodalomhoz való szabad hozzáférés érdekében két egymást kiegészítő stratégiát javasolunk:

- I. Saját archiválás: A tudósoknak először is eszközökre és támogatásra van szükségük lektorált folyóiratcikkeik nyílt elektronikus archívumokban való elhelyezéséhez; ezt szokták saját archiválásnak nevezni. Ha ezek az archívumok megfelelnek a Nyílt Archívumok Kezdeményezés (Open Archives Initiative) szabványainak, a keresőmotorok és más eszközök közösen tudják lekérdezni őket. A használatuknak nem is kell tudniuk, milyen archívumok léteznek, és hol találhatók, hogy megtalálhassák és használják a tartalmukat.
- II. Alternatív folyóiratok: A tudósoknak emellett eszközökre van szükségük olyan új generációs, a megszokottól eltérő folyóiratok indításához, amelyek elkötelezettek a szabad hozzáférés mellett, illetve ahhoz, hogy segítsék a meglévő folyóiratok áttérését a szabad hozzáférésre. Mivel a folyóiratcikkeket a lehető legszélesebb körben kívánjuk terjeszteni, ezek az új folyóiratok már nem támaszkodnak majd a szerzői jog előírásaira annak érdekében, hogy korlátozzák az általuk publikált dokumentumok elérhetőségét és használatát. Ehelyett a szerzői jogot és más eszközöket arra használják majd, hogy tartósan szabad hozzáférést biztosítsanak az általuk publikált cikkek mindegyikéhez. Mivel a magas ár is akadály lehet a hozzáférésnek, ezek az új folyóiratok nem számítanak fel előfizetési vagy hozzáférési díjat, hanem más módszerekkel fedezik kiadásait. Erre a célra sokféle egyéb pénzügyi forrás áll rendelkezésre, köztük kutatást támogató alapítványok és kormányok, a kutatókat foglalkoztató egyetemek és laboratóriumok, az egyes tudományágakban vagy intézményekben működő alapítványok, a szabad hozzáférés eszméjének támogatói, a szövegek mellett megjelenő hirdetések stb. profitja, továbbá azok a pénzüsszegek, amelyek a korábbi, előfizethető vagy az elérésért díjat kérő folyóiratok megszűnésével fel szabadulnak, vagy akár maguknak a kutatóknak a

hozzájárulásai. E megoldások egyikét sem kell előnyben részesíteni a többivel szemben a tudományágak vagy országok mindegyikében, és nincs szükség arra sem, hogy most már ne keressünk újabb, kreatív megoldási lehetőségeket.

Az a célunk, hogy a lektorált folyóirat-irodalom szabadon hozzáférhető legyen. Ezt a célt a **saját archiválás** (I.) és a szabadon hozzáférhető **alternatív folyóiratok** új generációjával (II.) érhetjük el. Ezek a közvetlen és hatékony eszközök nemcsak a cél elérésére szolgálnak, hanem a kutatóknak már jelenleg is rendelkezésükre állnak, nem kell tehát piaci vagy jogi változásokat kívánniuk. Amellett, hogy elfogadjuk ezt a két stratégiát, azt is bátorítjuk, hogy más módszereket is bevonva történjen meg az áttérés a jelenlegi terjesztési módszerekről a szabad hozzáférésre. A rugalmasság, a kísérletezés és a helyi körülményekhez való igazodás a legjobb módszer arra, hogy a fejlődés az eltérő körülmények közepette is gyors, biztos és tartós lehessen.

A jótékony adományozó, Soros György által alapított alapítványi hálózat, az Open Society Institute kötelességének érzi, hogy segítséget és anyagi támogatást nyújtson az elinduláshoz a kezdeményezés céljának megvalósítása érdekében. Forrásait és befolyását felhasználva igyekszik kiterjeszteni és elősegíteni az intézményekben a saját archiválást, új, szabad hozzáférésű folyóiratok indítását, és segít abban, hogy a szabad hozzáférésű folyóiratok rendszere önfenntartóvá váljon. Igen lényeges ebben a kezdeményezésben, hogy az Open Society Institute elkötelezett az ügy iránt, és megfelelő források is rendelkezésére állnak, de a kezdeményezéshez más szervezetek tevőleges támogatása és forrásai is szükségesek.

Felhívjuk a kormányokat, az egyetemeket, a könyvtárakat, a folyóirat-szerkesztőket, a kiadókat, az alapítványokat, a tudományos társaságokat, a szakmai egyesületeket és az egyes tudósokat, akik egyetértének nézeteinkkel, hogy csatlakozzanak hozzánk; együtt távolítsuk el az akadályokat a szabad hozzáférés útjából, és olyan jövőt építsünk, ahol a kutatás és oktatás az egész világon szabadabban kiteljesedhet, mint jelenleg.

2002. február 14.

Budapest, Magyarország

A felhívás élénk visszhangot váltott ki a sajtóban: a *Nature* (415, 721, 2002) „Soros szabad elérést biztosít a tudományos publikációknak”, a UPI (2002. február 14.) „Soros a lázadó oktatókat támogatja”, az *InfoToday* (2002. február 18.) „Soros György hárommillió dollárt fordít az új szabad hozzáférési kezdeményezésre”, a *BBC News Online*

(2002. február 14.) „Új lendületet kapott a tudományos közlemények elérése. A kampány résztvevői szabad hozzáférést követelnek a kutatási eredményekhez” címmel adott hírt a felhívásról.

A következőkben az aláírók és más érdekelt szakemberek kommentárjait, továbbá a témához kapcsolódva közölt egyéb információkat szemléljük az említett forrásokból, de a közleményeknek a felhívást ismertető, általános részét nem ismételjük meg.

Peter Suber, filozófus (Earlham College, Richmond, Indiana), a kezdeményezés egyik elindítója: *Az elektronikus archívumok létrehozása korántsem költséges, a szükséges szoftver már ma is ingyenesen letölthető az internetről. A kezdeményezés tágabb célja, hogy „dominóeffektusként” további támogatókat és kutatási intézményeket is bevonjanak a programba. A budapesti felhívás céljai hasonlóak a Public Library of Science-éhez, amely kutatók bojkottját szervezte meg bizonyos folyóiratok ellen. Nem a kiadókat, hanem a felsőoktatási közösséget kívánja megnyerni céljainak. Az aláírók szabadon elérhető elektronikus archívumokban helyezik el kutatási eredményeiket, és szerzőként, szerkesztőként, lektorként támogatják a szabad hozzáférésű folyóiratok tevékenységét. Ha elegendő számú tudományos kiadvány korszerűsíti üzleti modelljét, ugrásszerű változások várhatók. A rendszerben rendelkezésre álló pénz bőségesen elég a szabad hozzáférés költségeinek fedezésére.*

(Nature)

Darius Cuplinskas, az OSI szövivője:

Újszerű megoldást keresnek a tudományos irodalom publikálására, miközben annak minőségét meg kívánják őrizni, és minden érdeklődő számára ingyenesen elérhetővé kívánják tenni.

(UPI)

Michael Eisen, a University of California professzora, a Public Library of Science egyik alapítója: *A Soros Alapítvány támogatása azt jelzi a világ számára, hogy reális elképzelésekről, nem csupán idealista, naiv tudósok próbálkozásáról van szó. Ma még a legtöbb kutatás eredményeit magánkézben lévő, előfizetéssel beszerezhető, nyomtatott folyóiratokban publikálják, és a költségek gátat szabnak a szabad és nyílt eszmecserének.*

(UPI)

Peter Suber:

Az évente megjelenő kb. húszezer szakfolyóiratnak csak egy töredékét tudják beszerezni az egye-

temek és kutatóintézetek. A szerzők és lektorok minden fizetség nélkül dolgoznak, ajándékba adják munkájukat és szellemi tulajdonukat, de mindehhez az olvasók nem jutnak hozzá ingyenesen.

(UPI)

Stevan Harnad, a University of Quebec, Montreal kutatója, a saját archiválás egyik fő támogatója, az Open Archives Initiative egyik előkészítője:

A folyóiratoknak leadott művek párhuzamos egyéni archiválása néhány speciális, az egyetemek által működtetett webhelyen már garantálja is a szabad hozzáférést.

(UPI)

Graham Bradshaw, a University of Toronto könyvtárának munkatársa:

Az Elsevier Science Brain Research című folyóiratának 2002. évi előfizetése majdnem 19 ezer dollárba kerül. A Torontói Egyetem könyvtára évente közel ötmillió dollárt költ folyóiratokra, mégsem képes mindenre előfizetni, amire szükség volna.

(UPI)

Jeffrey Drazen, a New England Journal of Medicine c. folyóirat szerkesztője:

A folyóiratok értékes szolgáltatást nyújtanak azzal, hogy több ezer közleményből szakértő lektorok alkalmazásával kiszűrjük az értékes és megbízható írásokat. A folyóiratárak alacsonyban tarthatók. A New England Journal of Medicine például évente csak 140 dollárba kerül, és a harmadik világbeli orvosok, kutatók ingyen kapják meg.

(UPI)

A kezdeményezés első aláírói azok voltak, akik a programot kitalálták, és szerepelnek köztük a hasonló projektek (SPARC, Public Library of Science, Open Archives Initiative) képviselői. A budapesti kezdeményezés abban különbözik a korábbiaktól, hogy kettős stratégiát javasol (saját archiválás és szabad hozzáférésű folyóiratok), továbbá olyan szereplőket fog össze, akik eddig nem koordinálták tevékenységüket, és nem utolsósorban jelentős anyagi háttérrel rendelkeznek. A kezdeményezés valamennyi tudományterületet felöleli. Csak idő kérdése, hogy újabb szponzorok jelentkezzenek. A kezdeményezés kritikusai a hasonló törekvések korlátozott sikerére hívják fel a figyelmet: a közel harmincezer aláírás ellenére a Public Library of Science vajmi kevés változást eredményezett.

(InfoToday)

Stevan Harnad:

A budapesti felhívás aláírása nem azt jelenti, hogy támogatjuk ezt az ügyet, vagy másoktól (például a kiadóktól) várunk valamit, hanem azt jelenti, hogy mi magunk (akár egyénként, akár intézményként) elkötelezzük magunkat arra, hogy teszünk valamit a saját archiválás területén, vagy az újfajta folyóiratokban publikálunk, vagy mindkettőt.

(InfoToday)

Paul Ginsparg, az arXiv projekt alapítója:

A budapesti felhívás naiv dolog. A szabad hozzáférésű folyóiratok nem tudnak majd anyagilag függetlenné válni. A lektorálással kapcsolatos szerkesztési költségek minden valószínűség szerint nem csökkenthetők jelentős mértékben. Hosszú távú, fenntartható pénzügyi modellre, vagy a lektorálás rendszerének alapvető reformjára lenne szükség.

(InfoToday)

Herbert Van de Sompel, a Los Alamos-i National Laboratory digitális könyvtárakkal foglalkozó kutatója, az Open Archives Initiative társalapítója:

A szabad hozzáférés iránti igény elérte azt a mértéket, hogy már nem lehet kordában tartani. Igaz, az eszközöket még tökéletesíteni kell, de minden ilyen kezdeményezés tanulságos és előre mutat.

(InfoToday)

Richard Johnson, a SPARC igazgatója:

A lektorált irodalom piacán visszafordíthatatlan változások kezdődtek. Még nem lehet tudni, melyik üzleti modell lesz életképes, talán több is megél. Az egyes cikkek helyett az értéknövelő fejlesztések hozzák majd a gazdasági hasznot.

(InfoToday)

A folyóirat-kiadók és -forgalmazók minden valószínűség szerint figyelemmel kísérik a fejleményeket, de a megkeresett cégek (Reed Elsevier, Wolters Kluwer, John Wiley and Sons) egyike sem kívánta ezeket kommentálni. **Derk Haank, az Elsevier**

Science elnöke ugyanakkor a Public Library of Science-ről szólva egy interjúban felteszi a kérdést: „A szellem kiszabadult a palackból. Vajon vissza lehetne-e még gyömöszölni?”

(InfoToday)

Stevan Harnad, a University of Southampton professzora:

Ez a támogatás újabb szabad hozzáférési kezdeményezéseket fog ösztönözni. Az üzleti folyóiratok előfizetési díjai jelenleg korlátozzák a kutatást, az intézmények szintjén és a szegényebb országokban egyaránt. A kutatók ingyen írják meg, és ingyen lektorálják a cikkeket, ezért a folyóiratok se kérjenek térítést azért, hogy mások elolvashassák. Nem fizetségre van szükség, hanem arra, hogy más kutatók elolvashassák és felhasználhassák az eredményeiket. A budapesti felhívás aláírói nem kérdőjelezik meg a kereskedelmi folyóiratok létét, de szeretnék, ha ezekkel párhuzamosan létrejönne egy másfajta publikálási és hozzáférési lehetőség. Már rendelkezésre áll az Eprints szoftver, amely egyszerűsíti, és olcsóbbá teszi a kiadás folyamatát. Soros György támogatását olyan megoldások megalapozására lehetne fordítani, amelyek keretében a tudósok kisebb összegeket fizetnének írásaik lektorálásáért, de a használók teljesen ingyen olvashatnák ezeket a publikációkat. Egy intézményi archívum létrehozása tízezer dollárba sem kerül, egy újfajta folyóirat elindítása és feltöltése ötvenezer dollárnál kevesebb költséggel jár; a hárommillió dolláros támogatás tehát számos kedvező fejleményt indíthat el az elkövetkező három évben. A pénznél is fontosabb azonban, hogy az ingyenes archívumok online hozzáférhető kutatási anyagának mennyisége elérje a kritikus tömeget. Mindez attól függ, hogy mikor indul be a dominó-effektus.

(BBC News Online)

Fordította és összeállította: Hegyközi Ilona
(Országos Széchényi Könyvtár)

Tudomány- és technikatörténet CD-ROM-on VIII.

Találmányok és feltalálók

Az emberiség technikai fejlődését a kőkorszaktól a 21. századig átfogó tudományos enciklopédia lebilincselő formában mutatja be a találmányok és felfedezések történelmi, társadalmi és kulturális hátterét. A szerkesztésmód a multimédia-CD-k

klasszikus fejezeteit (fogalmak, feltalálók, időrend, videó) a találmányokat csoportosító öt fő téregységgel (tenger, tér, város, városon kívül, ég) ötvözi, ezáltal rendkívül izgalmas ismeretszerzési lehetőséget kínál az érdeklődő számára.